

تاریخچه رشته علوم و معارف اسلامی و دبیرستان های علوم و معارف اسلامی شهید مطهری

گفت و گو

در گفت و گو با
دکتر سید ابوالقاسم نقیبی

● غلامرضا حمیدزاده / فاطمه فروغی

اشاره

رشته علوم و معارف اسلامی و دبیرستان های علوم و معارف اسلامی یکی از رشته هایی است که بعد از انقلاب اسلامی در دوره های آموزش عمومی ایران تاسیس شده است. موضوعات مطرح شده در این گفت و گو شامل پیشینه این رشته، سیر تطور تاریخی آن و همچنین وضعیت دبیرستان های علوم و معارف اسلامی شهید مطهری است. در حدود چهار دهه فعالیت دبیرستان های علوم و معارف اسلامی شهید مطهری، استاد دکتر سید ابوالقاسم نقیبی علاوه بر ایفای نقشی مؤثر در تعلیم و تربیت دانش آموزان در این رشته، در سیاست گذاری و برنامه ریزی مدرسه عالی و دانشگاه شهید مطهری نیز در سمت هایی چون سرپرست دانشگاه، معاون آموزشی، معاون پژوهشی، مدیر کل آموزش متوسطه، عضو شورای عالی مدرسین و عضو هیئت امناء، حضور فعال و تأثیرگذاری داشته اند. از این رو، این مصاحبه علاوه بر تبیین ماهیت این رشته، در بردارنده تاریخ شفاهی رشته علوم و معارف اسلامی دبیرستان های علوم و معارف اسلامی شهید مطهری نیز برای پژوهشگران و علاقه مندان تاریخ تعلیم و تربیت ایران هست.

■ برای آغاز گفت و گو، لطفاً خودتان را معرفی بفرمایید.

● ابتدا از جناب عالی و مجله وزین گنجینه دارالفنون تشکر می کنم که در راستای ثبت و تحلیل تاریخ تعلیم و تربیت ایران، تلاش ارزشمندی را انجام می دهید. در سال تحصیلی ۵۹-۶۰ دیپلم خود را در رشته علوم تجربی در شهرستان بهشهر اخذ کردم و به دلیل شرایط خاص آن زمان و تعطیلی دانشگاه ها توسط شورای عالی انقلاب فرهنگی، عازم کردستان شدم و در شهرستان مریوان مدتی با عنوان مسئول امور پرورشی و تربیتی

اداره آموزش و پرورش فعالیت داشتیم و پس از بمباران شهر مریوان و تخلیه این شهر، همراه با دانش‌آموزان اولین دانشسرای تربیت‌معلم استان کردستان که در شهر مریوان دایر بود، عازم شهر سنندج شدیم و در آنجا مسئولیت امور تربیتی این دانشسرا و هنرستان این شهر را هم‌زمان بر عهده داشتیم تا اینکه در سال تحصیلی ۱۳۶۳-۱۳۶۴ در آزمون مدرسه عالی شهید مطهری پذیرفته شدم و تحصیلات مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکترا را در این مدرسه عالی به پایان رساندم. هم‌اکنون به‌عنوان عضو هیئت‌علمی گروه آموزشی فقه و حقوق خصوصی مدرسه عالی و دانشگاه شهید مطهری فعالیت می‌کنم.

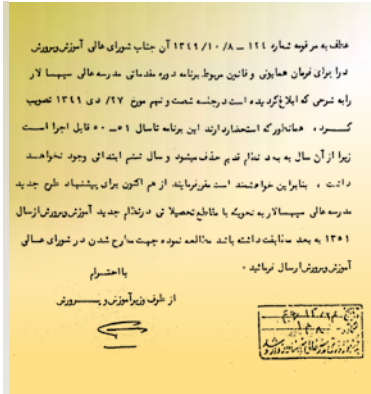

■ چگونه با مدرسه عالی آشنا شدید؟

● سال ۱۳۶۳ در سنندج، شب‌های ماه مبارک رمضان، نیروهای اعزامی آموزشی و اداری جهت بهره‌مندی از مباحث معارفی و معنوی نماینده ولی‌فقیه در کردستان، در محل استقرار ایشان حضور می‌یافتند و من نیز شرکت می‌کردم. یکی از شب‌های قدر، در روزنامه جمهوری اسلامی که در محل اعلانات نصب شده بود، خبری درج شده بود مبنی بر اینکه مدرسه عالی شهید مطهری، به‌عنوان یک نهاد علمی حوزه‌ای و دانشگاهی، طلبه می‌پذیرد. همراه با بیش از هزار نفر دیگر در آن آزمون، شرکت کردم و از میان داوطلبان، حدود ۲۰ نفر با طی مراحل آزمون کتبی، شفاهی و گزینشی پذیرفته شدند که من یکی از آن ۲۰ نفر بودم.

■ تلقی شما از مدرسه عالی شهید مطهری چه بود؟

● آن زمان، مدرسه عالی را به‌عنوان یک مدرسه آموزش عالی حوزوی و دانشگاهی تلقی می‌کردم. مدرسه عالی شهید مطهری، یک نهاد علمی و دینی وقف بنیان است، که به‌وسیله میرزا حسین‌خان سپهسالار، از رجال دوره ناصرالدین‌شاه قاجار، وقف و بنیان نهاده شد. بر اساس تاریخ مندرج در وقف‌نامه، زمان تأسیس آن سال ۱۲۹۷ق (۱۲۵۸ش) بوده است و تولید آن براساس وقف‌نامه با سلطان وقت است. از این جهت، مدرسه عالی یک مدرسه سلطانی محسوب می‌شود.

با رشته علوم و معارف اسلامی چگونه آشنا شدید؟

- با توجه به پیشینه فعالیت آموزشی و تربیتی در آموزش و پرورش کردستان، با ورود به مدرسه عالی دریافتیم که مدرسه عالی شهید مطهری علاوه بر مقطع آموزش عالی، دارای سابقه‌ای در دوره مقدماتی است. دوره مقدماتی، همان‌گونه که از عنوان آن پیداست، برای آماده‌سازی دوره‌های بعدی طراحی شده بود. علاقه‌مند بودم که با پیشینه این دوره و وجه اشتراک و افتراق آن با دبیرستان آشنا شوم.

نظام تحصیلی مدرسه مشتمل بر چند دوره بود؟

- نظام تحصیلی مدرسه عالی سپهسالار، که بعد از انقلاب اسلامی به نام مدرسه عالی شهید مطهری تغییر یافت، در قالب سه دوره تحصیلی مقدماتی، مدرسی و تخصصی علوم دینی توسط شورای علوم دینی تنظیم و تدوین شده بود. این شورا در سومین جلسه خود در تاریخ ۴ آبان ۱۳۲۳، اساسنامه دوره مقدماتی دینی را در شش ماده تصویب کرد و برنامه تحصیلی این دوره را برای شش سال تحصیلی تعیین نمود. در چهارمین جلسه شورای علوم دینی، مورخ ۲۹ آبان ۱۳۲۳، برنامه تحصیلی دوره مدرسی دینی به مدت سه سال و دوره تخصصی علوم دینی به مدت پنج سال تحصیلی، تصویب شد.

هدف از طراحی دوره مقدماتی چه بود؟

- هدف نهایی از طراحی این سه دوره، ایجاد نظام تحصیلی مدارس علوم دینی بود. هدف خاص دوره مقدماتی، مطابق ماده (۱) اساسنامه آن، تربیت افرادی است که بتوانند در دوره‌های مدرسی و تخصصی علوم دینی و تکمیل علوم معقول و منقول شرکت کنند.

دوره مدرسی چه مقطع دانشگاهی محسوب می‌شد؟

- برنامه آموزشی دوره مدرسی علوم دینی بر اساس نامه مورخ ۱۳۵۳/۶/۱۵ معاون آموزش و علوم انسانی وزارت علوم و آموزش عالی در دو رشته ۱. علوم قرآن و فقه اسلامی ۲. کلام و حکمت اسلامی لیسانس محسوب می‌گردید.

شرایط ورود به دوره مقدماتی چه بود؟

- بر اساس ماده (۲) اساسنامه دوره مقدماتی مدارس علوم دینی، متقاضیان ملزم به داشتن گواهی نامه تحصیلات ابتدایی یا گذراندن امتحانی هستند که معادل آن تشخیص داده شده باشد.

■ برنامه تحصیلی دوره مقدماتی علوم دینی تنها مبتنی بر متون آزمون سنتی در مدارس

علمیه بود؟

● خیر، برنامه دوره مقدماتی تلفیقی از متون علوم دینی و متون دروسی بود که دانش‌آموزان در مقطع دبیرستان می‌بایست آن‌ها را گذرانده باشند. در آن زمان آموزش و پرورش دارای دو دوره یا مقطع شش‌ساله، یعنی ابتدایی و دبیرستان بود که دوره مقدماتی علوم دینی متناسب با شش سال دوم تحصیلی یعنی دبیرستان تدوین شده بود.

■ منظور تان از برنامه تلفیقی چیست؟

● منظور از تلفیق، ترکیب هدف‌مند محتوای دروس مختلف است. به‌عنوان مثال، در سال اول تحصیلی درس فقه با استفاده از مسائل طهارت، صلاة و صوم کتاب جامع عباسی، که متن فارسی تألیف شیخ بهایی ارائه می‌شد. درس عربی و صرف و نحو را در حدود مبادی‌العربییه به زبان فارسی (شامل مسائل و کلیات قواعد) آموزش داده می‌شد، در درس قرائت، قطعات نثر و نظم ساده و سهل تدریس می‌شد، در درس فارسی، قطعات منتخب نثر از کیمیای سعادت، بهارستان جامی، قابوس‌نامه و قطعات منتخب نظم از بوستان سعدی و جام جم اوحدی آموزش داده می‌شد. دروس انشا، املا، تاریخ اسلام (شرح حال مختصر رسول اکرم (صلی‌الله‌علیه و آله) از هنگام تولد تا رحلت) نیز ارائه می‌شد. درس جغرافیا، شامل جغرافیای ایران بود، دروس حساب، هندسه، فیزیک، شیمی، علوم طبیعی و زبان خارجی نیز در سطح سال اول دبیرستان تدریس می‌شد.

■ در سال دیگر چه دروسی را فرا می‌گرفتید؟

● در سال دوم درس فقه، بقیه عبادات را در حدود کتاب جامع عباسی، عربی، صرف در حدود تصریف یا مبادی‌العربییه (دوره دوم) نحو هم در حدود نمودج یا مبادی‌العربییه دوره دوم، قرائت عربی قطعات منتخب نثر از آیات قرآنی و احادیث مختصر خوانده می‌شد، درس قصار ائمه اطهار (علیهم‌السلام)، قطعات منتخب نظم از دیوان منسوب به حضرت امیر (علیهم‌السلام) و اشعار منسوب به دیگر ائمه خوانده می‌شد. در درس فارسی، قطعات منتخب نثر از معراج السعادت، اسرارالتوحید، گلستان، شاهنامه و قصاید سعدی خوانده می‌شد. در درس انشا، تبدیل قطعات مناسب نظم به نثر، متناسب با استعداد دانش‌آموزان سال دوم مورد نظر بود. در درس تاریخ اسلام، شرح حال ائمه معصومین و حضرت صدیقه (سلام‌الله‌علیه) و تاریخ خلفا تا انقراض بنی‌امیه به صورت مختصر ارائه می‌شد. در درس جغرافیا، جغرافیای آسیا و آفریقا به صورت مختصر تدریس می‌گردید. حساب، هندسه، فیزیک، شیمی، علوم طبیعی و زبان خارجه مطابق سطح سال دوم دبیرستان تدریس می‌شد.

در سال سوم، برای درس فقه، دوره مختصر در حدود تبصره علامه یا مختصرالنافع تدریس می‌شد. در درس صرف نیز شرح تصریف یا مبادی‌العربییه (دوره سوم) ارائه

می‌گردید، در تاریخ اسلام، تاریخ خلفای عباسی و نیز در درس جغرافیا، بخش‌هایی مختصر درباره جغرافیای آمریکا و استرالیا مطالعه می‌شد. دروس هندسه، جبر، فیزیک، شیمی و زبان خارجه هم مطابق سطح سال سوم دبیرستان آموزش داده می‌شد.

در سال چهارم، در درس فقه ابواب عبادات از کتاب شرایع الاسلام و شرح لمعه تدریس می‌شد. همچنین دانش اصول از معالم الاصول تا پایان ثلث اول آموزش داده می‌شد. طلاب، علم صرف را از کتاب‌های شرح نظام، مبادی العربیه و نحو را در حد نیمه اول سیوطی یا شرح جامی یا مبادی العربیه دوره چهارم فرامی‌گرفتند. همچنین تاریخ ادبیات ایران را از دوران بعد از اسلام تا حمله مغول مطالعه می‌کردند. آنان در زمینه معانی و بیان، کتاب مختصر تلخیص، در زمینه دانش منطق، کتاب حاشیه ملاعبدالله، فلسفه قدیم شرح

هدایه میبیدی و تاریخ ایران نیز تاریخ ایران بعد از اسلام تا آن زمان را مطالعه می‌کردند و زبان خارجی نیز مطابق سال چهارم دبیرستان تدریس می‌شد.

در سال پنجم و ششم نیز متون فاخر علوم گوناگون چون شرایع الاسلام یا شرح لمعه در فقه معالم الاصول در اصول فقه و تاریخ ادبیات ایران، تاریخ اروپا، زبان خارجه، فلسفه جدید، هیئت، کلام و منطق تدریس می‌شد.

این برنامه تحصیلی، از نظر محتوا و برای کسانی که می‌خواستند علوم جدید را هم‌زمان با تحصیل علوم دینی فراگیرند، بسیار مناسب و منسجم تدوین شده بود. به نظر می‌رسد این برنامه براساس سندی، نایب‌التولیت بودن دوره مرحوم سید حسن مدرس تدوین گردید.

■ مدرکی که به دانش آموخته دوره مقدماتی داده می‌شد، چه بود؟

- مدرک در واقع همان گواهی پایان دوره مقدماتی مدارس علوم دینی بود؛ که از طرف مدرسه عالی سپهسالار به دانش آموختگان ارائه می‌شد.

■ آیا وزارت آموزش و پرورش نیز به آن‌ها مدرکی می‌داد؟

- شورای عالی آموزش و پرورش در تاریخ ۲۷ دی‌ماه ۱۳۴۹ و ۱۳ آبان ۱۳۵۲، برنامه دوره مقدماتی مدرسه عالی سپهسالار را تصویب کرد و براساس ماده ۱۱ اساسنامه مدرسه عالی سپهسالار، اعطای مدرک تحصیلی «دیپلم کامل متوسطه علوم دینی» به رسمیت شناخته شد. به این ترتیب، طلاب و محصلان دوره مقدماتی مدرسه عالی سپهسالار،

دانش‌آموز محسوب می‌شدند؛ به‌نحوی که اداره کل امتحانات وزارت آموزش و پرورش بر روند برگزاری امتحانات نهایی این دوره نظارت داشت و ریز نمرات دانش‌آموزان را نیز دریافت می‌کرد. در نهایت پس از گذراندن موفقیت‌آمیز دوره و تأیید نتایج توسط اداره کل امتحانات وزارت آموزش و پرورش، دیپلم کامل متوسطه علوم دینی به دانش‌آموزان اعطا می‌شد.

■ ماده ۱۱ اساسنامه عالی سپهسالار چه مضمونی را در بر می‌گرفت؟

● ماده ۱۱ مقرر می‌داشت که «فارغ‌التحصیلان مدرسه عالی سپهسالار بر حسب دوره‌ای که به اتمام رسانیده‌اند از امتیازاتی که طبق قانون به درجات آن تعلق می‌گیرد استفاده خواهند نمود».

■ آیا انتقال طلبه دوره مقدماتی مدرسه عالی به دبیرستان‌های آموزش و پرورش امکان‌پذیر بود؟

● بله با اجازه کتبی مدرسه عالی در صورت دارا بودن شرایط سنی، دانش‌آموزان می‌توانستند با معرفی رئیس اداره آموزش و پرورش محل، در مدرسه‌ای که مایل بودند، ادامه تحصیل دهند. البته آن‌ها باید در امتحان کلاسی که کارنامه قبولی آن را در دست داشتند، باید مجدداً شرکت می‌کردند و در صورت موفقیت، در کلاس بالاتر ثبت‌نام می‌شدند.

■ دوره مقدماتی علوم دینی مدرسه عالی پس از انقلاب اسلامی چگونه استمرار پیدا کرد؟

● بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در تاریخ ۱۲ دی‌ماه سال ۱۳۶۱، آیت‌الله محمد امامی کاشانی توسط امام خمینی (ره) نیابت تولیت مدرسه عالی را عهده‌دار شدند. البته در تاریخ مذکور، ایشان با حکم به‌عنوان تولیت منصوب شدند که مراد از واگذاری تولیت، تفویض اختیارات تولیت بوده، زیرا تولیت از مقوله «حکم» است نه حق، و قابل واگذاری به غیر نیست. نام مدرسه عالی سپهسالار با شهادت استاد شهید مطهری به نام ایشان تغییر پیدا کرد. می‌دانید تولیت مدرسه عالی با سلطان عصر است، یعنی مدرسه عالی یک مدرسه تولیتی و سلطانی است؛ و در دوره‌های مختلف به‌وسیله نایب تولیت اداره می‌شود. آیت‌الله امامی کاشانی از سال ۱۳۶۲ به دنبال اجرای برنامه دوره مقدماتی بودند و در سال ۱۳۶۳ تصویب اساسنامه جدیدی با عنوان «دوره دبیرستان علوم و معارف اسلامی» را از شورای عالی آموزش و پرورش درخواست کردند.

به این ترتیب، متناسب با نظام آموزشی و مقاطع حاکم بر آموزش و پرورش، دوره‌ای

با عنوان «دوره دبیرستان علوم و معارف اسلامی» مدرسه عالی شهید مطهری تقاضا کردند؛ شورای عالی آموزش و پرورش نیز در دومین جلسه شورای عالی آموزش و پرورش مورخ ۱۳۶۳/۳/۹، این دوره را به تصویب رساند.

وجه تمایز دبیرستان علوم و معارف اسلامی شهید مطهری با دوره مقدماتی قبل از

انقلاب اسلامی چیست؟

به نظر می‌رسد دبیرستان علوم معارف اسلامی براساس شاخص‌های مقطع آموزش متوسطه طراحی شده است و محتوای آن شامل برخی دروس علوم انسانی مانند جامعه‌شناسی، روانشناسی، تاریخ، ادبیات فارسی و همچنین برخی دروس علوم اسلامی مانند ادبیات عرب، عقاید، اخلاق، اصول فقه و فقه است. دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی یک‌ابتکار و ایجاد رشته‌ای جدید در نظام حاکم بر آموزش و پرورش کشور محسوب می‌شود و به معنای واقعی، تأسیس این رشته در خود آموزش و پرورش رخ داده است. از این رو، مدرسه عالی شهید مطهری به‌عنوان مؤسس این رشته تحصیلی در آموزش و پرورش کشور شناخته می‌شود. در حالی که دوره مقدماتی پیش از انقلاب اسلامی، بخشی از نظام تحصیلی حوزوی بود، و به‌عنوان «دوره مقدماتی مدارس علوم دینی» شناخته می‌شد. پیش از انقلاب اسلامی، آموزش معارف اسلامی در آموزش و پرورش در قالب درس تعلیمات دینی در رشته‌های تحصیلی ارائه می‌شد. پس از انقلاب اسلامی، علاوه بر حفظ این برنامه درسی، رشته‌ای با محتوای معارف اسلامی و انسانی در آموزش و پرورش کشور تأسیس و به اجرا درآمد.

هدف از بازطراحی این دوره چه بود؟

هدف، تربیت افرادی بود که هم برای تحصیل در دوره آموزش عالی مدرسه عالی مستعد باشند و هم توانایی ادامه تحصیل در حوزه‌های علمی و رشته‌های علوم انسانی دانشگاه‌های کشور را داشته باشند. به نظر می‌رسد هدف دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی فراتر از آن چیزی است که در اساسنامه دوره مقدماتی پیش از انقلاب اسلامی ذکر شده بود؛ زیرا دانش‌آموختگان دوره مقدماتی تنها برای مدرسه عالی تربیت نمی‌شدند، بلکه آماده ورود به سطوح بالاتر آموزشی در دانشگاه نیز بودند.

دوره دبیرستان علوم معارف اسلامی در مدرسه علی شهید مطهری از چه زمانی

اجرای شد؟

بر اساس ماده ۳ اساسنامه مصوب شورای عالی آموزش و پرورش، مدرسه عالی با پیشنهاد شورای عالی مدرسان مدرسه و تصویب وزیر آموزش و پرورش در هر منطقه کشور، با تأمین

فضای آموزشی و تأمین اساتید می‌توانست اقدام به تأسیس دبیرستان کند. در سال ۱۳۶۴ مدرسه عالی در شهرهای تهران و مشهد، اولین دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی را تأسیس کرد. دبیرستان‌های شهید مطهری از داوطلبان با استعداد و دارای گرایش اعتقادی و اخلاقی به تعداد ۲۰ نفر برای یک کلاس و در هر واحد آموزشی را جهت تحصیل برمی‌گزیدند. نگاه در گزینش و اداره دبیرستان‌ها نگاهی کیفی و نه کمی است.

مدرسه
عالی سپهسالار
دارای شورایی به‌نام
شورای مدرسین
مرکب از استادان
و مدرسان مدرسه
بود

■ دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی زیر نظر وزارت آموزش و پرورش فعالیت داشته و

دارند یا خود مدرسه عالی عهده‌دار امورشان است؟

● بر اساس ماده ۶ اساسنامهٔ مدرسهٔ عالی شهید مطهری، دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی زیر نظر مستقیم واحد آموزشی مقدماتی مدرسه عالی فعالیت می‌کنند. رؤسای دبیرستان‌ها باید با پیشنهاد مسئول آموزش مقدماتی و تصویب شورای عالی مدرسین و حکم تولیت مدرسه عالی تعیین و منصوب می‌شوند. وزارت آموزش و پرورش نیز بر عملکرد آن‌ها نظارت دارد؛ این نظارت هم در اساسنامه مدرسه عالی پیش‌بینی شده و هم به‌عنوان شرط لازم برای اعطای مدرک توسط وزارت آموزش و پرورش است.

■ شورای عالی مدرسین چه جایگاهی در مدرسه عالی داشت؟

● براساس اساسنامه ابلاغی مورخ ۱۳۴۸/۱۰/۱۰ از ناحیه سلطان وقت، مدرسه عالی سپهسالار دارای شورایی به نام شورای مدرسین مرکب از استادان و مدرسان مدرسه بود، که به پیشنهاد نایب‌التولیه مدرسه عالی سپهسالار و صدور فرمان تعیین می‌شدند و نایب‌التولیه سمت ریاست آن را بر عهده داشت.

بر اساس همان اساسنامه، با تصویب شورای مدرسین مدرسه عالی سپهسالار می‌توانست در هر یک از شهرها، یک یا چند شعبه تأسیس و مؤسسات مورد نیاز را ایجاد کند.

■ آیا شورای عالی مدرسین علاوه بر مرجعیت علمی، در تصمیم‌سازی نایب تولیت ایفای

نقش می‌کرد؟

● بله، شورای عالی مدرسین علاوه بر مرجعیت علمی و مسئولیت سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی آموزشی، مرجع برخی تصمیم‌گیری‌های کلان نیز بود. به‌عنوان نمونه، بر اساس ماده شش شورای مدرسین، می‌توانست برای طلاب هر دوره، رشته‌های اختصاصی را ترتیب دهد. همان‌گونه که بر اساس ماده سه، مرجع تنظیم آیین‌نامه‌های مربوط و برنامه دروس و مواد تدریس و دوره‌های مختلف و مؤسسات وابسته و تدوین برنامه امتحانات و تعیین امتیازاتی که در حین تحصیل به طلاب تعلق می‌گرفت، نیز بود.

آیا این جایگاه در اساسنامه دوره دبیرستان علوم و معارف اسلامی شهید مطهری

انعکاس یافته است؟

بله، خاستگاه پیش‌بینی شورای مدرسین در ماده سه اساسنامه مصوب شورای عالی آموزش و پرورش همان اساسنامه ابلاغی مورخ ۱۳۴۸/۱۰/۱۰ بوده است.

نخستین دبیرستان علوم و معارف اسلامی در تهران در کجا دایر شد؟

یادم می‌آید در ساختمان فعلی کتابخانه در قسمت غربی، طبقه سه اتاق دارد که تقریباً یک فضای مستقل تلقی می‌شد. اولین دوره پسرانه در آنجا دایر شد. آقای علی‌اکبر اشعری، مأموریت راه‌اندازی نخستین دبیرستان در تهران را بر عهده داشت. بعدها با افزایش تعداد دانش‌آموزان و کلاس‌ها، در خیابان امیرکبیر ابتدای کوچه سراج‌الملک، زمینی خریداری شد و بنایی در آن ساخته شد و دبیرستان پسرانه به آنجا منتقل گردید. هم‌اکنون نیز دبیرستان پسرانه در دو مقطع آموزش متوسطه اول و دوم در آنجا فعالیت می‌کند. دبیرستان دخترانه نیز در چهارراه سرچشمه، محل شهادت شهدای هفت‌تیر، تأسیس شده و همچنان در همان مکان فعال است.

رئیس، کادر اداری و معلمان چگونه تأمین می‌شوند؟

برخی از رؤسای دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی، از سوی آموزش و پرورش به مدرسه عالی مأمور می‌شوند و برخی دیگر، از شخصیت‌های دینی و علمی خارج از مجموعه آموزش و پرورش انتخاب می‌شوند. برای نمونه، جناب آقای علی ناسخیان، که سال‌ها مدیریت دبیرستان پسرانه تهران را به‌عهده داشتند، از نیروهای آموزش و پرورش بوده و مأمور در مدرسه عالی بودند؛ ولی رئیس دبیرستان دخترانه تهران، سرکارخانم زهرا کریمی - که سال‌های زیادی مدیریت دبیرستان دخترانه علوم و معارف اسلامی بر عهده‌دار داشتند - از دانش‌آموختگان مدرسه عالی بودند.

در خصوص کادر اداری و آموزشی نیز، ترکیبی از نیروهای مأمور آموزش و پرورش و دانش‌آموختگان مدرسه عالی شهید مطهری به‌کار گرفته می‌شود. برای مثال در مشهد، سرکارخانم زهرا امینی، که سالیان متمادی مدیریت دبیرستان دخترانه علوم و معارف اسلامی این شهر را بر عهده داشتند و همچنین حجت‌الاسلام والمسلمین آقای متین که مدیریت دبیرستان پسرانه شهرکرد را عهده‌دار بوده‌اند هر دو مأمور آموزش و پرورش بودند. اما حجت‌الاسلام والمسلمین آقای روحانی، که مدیریت دبیرستان میبد را به‌عهده داشتند از میان چهره‌های فرهنگی و معتمد آن شهر انتخاب شده بودند.

در برخی شهرستان‌ها شخصیت‌های علمی و دینی نقش بسیار مؤثری دارند

■ تعامل دوره‌مقدماتی مدرسه عالی با وزارت آموزش و پرورش را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

● دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی مدرسه عالی شهید مطهری بخشی از وظایف و تکالیف قانونی وزارت آموزش و پرورش در حوزهٔ تعلیم و تربیت شهروندان را برعهده گرفته است. وزارت آموزش و پرورش نیز از ابتدا به این همکاری آگاه بوده است؛ به‌گونه‌ای که از دوران وزارت جناب آقای دکتر اکرمی تاکنون، تعامل مستمر و سازنده‌ای میان وزارت آموزش و پرورش و دوره‌مقدماتی مدرسه عالی وجود داشته است. آیت‌الله محمد امامی کاشانی در محوطه مدرس مدرسه، زیر ساعت بنای فاخر مدرسه عالی شهید مطهری همراه آقای اکرمی، وزیر آموزش و پرورش، در یک مصاحبه تلویزیونی مشترک، تأسیس دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی را به‌طور رسمی اعلام کردند. در این مصاحبه، آقای دکتر اکرمی تصریح نمودند که این اعلام، در حکم ابلاغ به مدیران کل آموزش و پرورش در استان‌ها است تا همکاری‌های لازم را برای راه‌اندازی و اداره دبیرستان‌های مذکور به‌عمل آورند. پس از این مصاحبه، ادارات کل آموزش و پرورش استان‌هایی که مقرر بود دبیرستان علوم و معارف اسلامی در آن‌ها افتتاح شود، همکاری لازم را آغاز کردند.

■ آیا علاوه بر ادارات کل استان‌ها، شخصیت‌های دینی منطقه‌ای نیز در تأسیس دبیرستان‌ها نقش مؤثری داشته‌اند؟

● بله، در برخی شهرستان‌ها شخصیت‌های علمی و دینی نقش بسیار مؤثری داشته‌اند. برای نمونه، دبیرستان میبد با همت آیت‌الله اعرافی، دبیرستان پسرانه مشهد با اهتمام حجت‌الاسلام والمسلمین دهشت، دبیرستان دخترانه مشهد با تلاش حجت‌الاسلام والمسلمین طلوع و دبیرستان یزد و شهرکرد به اهتمام آیت‌الله ناصری تأسیس شده‌اند.

■ اجرای این رشته با چه محدودیت‌هایی روبرو بود؟

● با توجه به نوپا بودن رشته علوم و معارف اسلامی، نخستین محدودیت ناظر بر متون آموزشی بود. از آنجایی که این رشته ترکیبی از محتوای علوم اسلامی و علوم انسانی بود. دروس مربوط به علوم انسانی از کتاب‌های موجود این حوزه تأمین می‌شد؛ اما در بخش علوم اسلامی، به دلیل نبود منابع مناسب، نیاز به تألیف متون جدید بود.

■ در این رشته چه دروسی ارائه می‌شد؟

● زبان فارسی، ادبیات فارسی، عربی، فیزیک، شیمی، تعلیمات دینی و قرآن، مطالعات اجتماعی، ریاضی، اخلاق و احکام، زبان خارجه و عربی تخصصی، مهم‌ترین عناوین دروس پایه یک را تشکیل می‌دادند. اصول عقاید، زبان فارسی، ادبیات فارسی، عربی تخصصی،

اخلاق، جامعه‌شناسی، جغرافیا، آمار و مدل‌سازی، زبان خارجه، احکام، تاریخ اسلام، آشنایی با مفردات قرآن، قرائت و تجوید قرآن و تفسیر قرآن، مهم‌ترین عناوین دروس پایه دوم را تشکیل می‌دادند. اصول عقاید، زبان فارسی تخصصی، ادبیات فارسی تخصصی، عربی تخصصی، زبان خارجه، تاریخ اسلام، ریاضی (ویژه رشته معارف)، تفسیر قرآنی، تاریخ ایران و جهان، فلسفه و منطق، اخلاق فن سخنوری، روانشناسی، جامعه‌شناسی، دروس پایه سوم را شامل می‌شدند. زبان فارسی، ادبیات فارسی، ادبیات عرب، اخلاق، اصول عقاید، اصول فقه، زبان خارجه، فقه، فلسفه، منطق صوری، عناوین دروس پیش‌دانشگاهی به شمار می‌آمدند.

■ تمایز رشته علوم و معارف اسلامی را با دوره مقدماتی پیشین در چه چیزهایی می‌دانید؟

● اولین تمایز طول دوره است. در دوره مقدماتی طول دوره شش سال و طول رشته علوم و معارف اسلامی چهار سال بوده است. به همین جهت دوره مقدماتی پیشین از نظر متون آموزشی و محتوای آن غنی‌تر بوده است.

■ متون دروس علوم اسلامی چگونه تألیف شدند؟

● یادم می‌آید برای تدریس ادبیات عرب به کلاس پایه اول رفته بودم که باید کتاب جامع‌المقدمات بر اساس سنت حوزویان تدریس می‌شد؛ اما این کتاب متناسب با دیگر متون آموزشی نبود، از این رو، کتاب‌های صرف میر، تصریف، عوامل ملامحسن بازنویسی شدند و در قالب جزواتی تحت عنوان‌های تحریری نو از صرف میر، تحریری نو از تصریف و تحریر نو از عوامل فی‌النحو تدوین و تدریس شدند. سپس کتاب الهدایة فی‌النحو، که توسط نشر مجمع علمی اسلامی چاپ شده، به‌عنوان متون عربی تدریس می‌شد و پس از آن، کتاب شرح ابن عقیل به‌عنوان متن آموزشی ادبیات عرب اختصاصی رشته برگزیده و آموزش می‌شد. البته بعداً کتاب مبادی العربیه جلد چهارم، جایگزین شرح ابن عقیل گردید.

■ انتخاب و تدوین این کتاب‌ها با چه مرجعی بود؟

● آن زمان دوره مقدماتی مدرسه عالی شهید مطهری دفتری داشت، که مسئولیت آن بر عهده جناب آقای دکتر محمدجعفر علمی بود. ایشان امر تألیف را آن زمان پیگیری می‌کردند. تدوین تحریری نو از صرف میر و تصریف به‌عهد من بود و تحریر نو از عوامل فی‌النحو با جناب آقای دکتر علیرضا فروغی بود، که اکنون از اساتید مدرسه عالی شهید مطهری است.

■ تدریس این متون را چه کسانی بر عهده داشتند؟

● تدریس متون تخصصی رشته، با طلاب و دانشجویان مقطع آموزش عالی مدرسه عالی شهید مطهری بود. این سنت از حوزه به ارث رسیده است، که طلاب سطوح

بالتر به طلاب سطوح پایین‌تر تدریس می‌کردند. آقایان دکتر سید محمدصادق، دکتر رسولی‌پور مدرسان منطق و فلسفه بودند، که کتاب منطق صوری مختصر آقای دکتر محمد خوانساری و کتاب سیر فلسفه رشته علوم انسانی را تدریس می‌کردند. این دو استاد هم‌اکنون از اساتید شناخته‌شده مدرسه عالی دانشگاه هستند. آقایان دکتر سید مهدی خاموشی، دکتر پرویز عامری، دکتر علیرضا فروغی، دکتر محسن اسماعیلی، دکتر جعفر جمشیدپور، دکتر مرتضی چیت‌سازیان و دکتر محمد رسایی - که هم‌اکنون از اعضای موفق هیئت‌علمی دانشگاه هستند که آن‌زمان دانشجویان برتر مقطع کارشناسی ارشد مدرسه عالی بودند - تدریس ادبیات عرب را بر عهده داشتند. همچنین حجت‌الاسلام والمسلمین آقای محمدجواد حاج‌علی‌اکبری، امام جمعه محترم تهران و رئیس مرکز سیاستگذاری ائمه جمعه که آن‌زمان دانشجوی کارشناسی ارشد مدرسه بودند درس اخلاق و آقای دکتر عبدالعلی توجهی تولیت محترم فعلی مدرسه عالی شهید مطهری، درس خطابه و سخنوری را عهده‌دار بودند. دوره‌های بعدی نیز همواره دانشجویان و دانش‌آموختگان مقاطع بالاتر، مدرس دروس اختصاصی رشته علوم و معارف اسلامی بودند.

■ از چه زمانی تدوین متون برای رشته علوم و معارف اسلامی وزارت آموزش و پرورش، در دستور کار قرار گرفت؟

● به نظر می‌رسد این فرایند از سال ۱۳۷۹ آغاز شده است، زمانی که آقای جعفر علاقه‌مندان ریاست سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش را بر عهده داشتند، آقای دکتر حسین ملکی، مدیرکل دفتر تألیف و آقای دکتر اعتصامی، مسئول گروه معارف بودند. در این دوره، گروه‌هایی برای هر یک از دروس تشکیل شد. به یاد دارم که آقای دکتر حسن سوزنچی، کارشناس گروه معارف، بنده، خانم دکتر سلیمانی، حجت‌الاسلام والمسلمین فرخ‌اعضای کمیته معارف را تشکیل می‌دادیم. آقای علی ناسخیان و آقای داود بهرام سری نیز در کمیته قرآن فعالیت داشتند که مسئولیت گروه قرآن در آن زمان بر عهده آقای وکیل بود و آقایان حسین رحیمی و محمدرضا محمدی در گروه عربی فعالیت داشتند.

تدوین راهنمای دروس اختصاصی رشته تقریباً دو سال به طول انجامید. تصور ما بر این بود که با طراحی راهنمای درسی برای هر درس اختصاصی، فرایند تألیف متون آموزشی ساده‌تر خواهد شد. راهنمای برنامه درسی هر عنوان درس، در حقیقت به‌عنوان نقشه راه برای مؤلفان تلقی می‌شود و معمولاً شامل اهداف کتاب، توالی مطالب، سازمان‌دهی منطقی، پازل مفاهیم، مهارت‌ها، ارزش‌ها و نگرش‌ها است.

پس از تدوین راهنما، تدوین متون درسی در دستور کار قرار گرفت و متون آموزشی رشته تألیف شد. به نظر من، تألیف متون اختصاصی این رشته از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود، زیرا

برای نخستین بار در تاریخ آموزش و پرورش کشور، رشته‌ای مستقل با عنوان علوم و معارف اسلامی، با محتوا، اهداف، ارزش‌ها، نگرش‌ها هویتی مختص به خود شکل می‌گرفت.

مدیریت مقطع آموزشی متوسطه مدرسه عالی در طول این ۴۰ سال با چه کسانی بوده است؟

از بدو تأسیس اداره کل آموزش متوسطه، مدیریت این مقطع به ترتیب برعهده آقایان حجت‌الاسلام والمسلمین مصطفی درایتی (۱۳۶۴-۱۳۶۳)، علی‌اکبر اشعری (۱۳۶۹-۱۳۶۴)، علی ناسخیان (۱۳۶۹)، دکتر سیدمهدی خاموشی (۱۳۸۰-۱۳۶۹)، سیدابوالقاسم نقیعی (۱۳۸۲-۱۳۸۰)، محمدرضا حاج کاظم شیرازی (۱۳۸۵-۱۳۸۲)، حجت‌الاسلام والمسلمین حسین اسکندری (۱۳۸۸-۱۳۸۵)، دکتر سعید سیدحسینی (۱۴۰۲-۱۳۸۸) و هم‌اکنون با حجت‌الاسلام والمسلمین آقای عبدالرضا فرخ (۱۴۰۴) بوده است. به یادم دارم که آقای دکتر خاموشی به ریاست سازمان تبلیغات اسلامی منصوب شدند و من در آن زمان معاون پژوهش مدرسه عالی بودم. تا تعیین رئیس جدید برای آموزش متوسطه، دو سال مسئولیت معاونت پژوهشی دبیرستان‌ها و مدرسه عالی را هم‌زمان بر عهده داشتیم.

دبیرستان علوم معارف اسلامی شهید مطهری، در چه شهرهایی تأسیس شده است؟

مدرسه عالی شهید مطهری در شهرهای تهران، مشهد، زاهدان، شیراز، یزد، میبد، ساری، زابل، یاسوج، خرم‌آباد، جهرم، همدان، دزفول و شهرکرد، قریب به ۵۰ واحد آموزشی اعم از مقطع اول و دوم آموزش متوسطه تأسیس کرده است.

آیا خاطره‌ای از تأسیس دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی شهید مطهری دارید؟

در سال ۱۳۷۶ تصمیم بر آن شد که در شهر ساری، دبیرستان دخترانه علوم و معارف اسلامی تأسیس شود. با استاندار وقت مازندران، آقای علی‌اصغر گران‌مایه‌پور، چند جلسه حضوری در تهران و مازندران داشتم. ایشان ضرورت تأسیس این دبیرستان را کاملاً درک کردند و مقرر شد زمینی را برای تأسیس دبیرستان دخترانه شناسایی و تخصیص دهند. پس از مدتی با من تماس گرفتند و اطلاع دادند که زمینی موقوفه حدود ۷۰۰۰ متر در ناحیه دو آموزش و پرورش شهر ساری وجود دارد، که چند اداره کل متقاضی آن هستند. من مؤظف شدم در شورای اداری استان شرکت کنم و ضرورت تأسیس دبیرستان را تبیین کنم. در صورت قانع شدن اعضا، صورت‌جلسه‌ای با امضای مدیرکل اوقاف و دیگر مدیران کل و استاندار تنظیم می‌شد تا واگذاری زمین نهایی شود. جلسه در محیطی دوستانه، در خانه یکی از مدیران، برگزار شد و من حضور یافته و توضیحات لازم را ارائه کردم. به‌حمدالله

این جلسه به تنظیم صورت‌جلسه منجر شد و زمین موردنظر به مدرسه عالی شهید مطهری اختصاص یافت. بنای مناسبی نیز در همان مکان ساخته شد و در سال ۱۳۸۷ دبیرستان افتتاح گردید. هم‌اکنون این دبیرستان در دو مقطع آموزش متوسطه اول و دوم فعال است و به‌عنوان یکی از موفق‌ترین دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی در سطح کشور شناخته می‌شود. خاطره دوم مربوط به سفری به استان سیستان و بلوچستان است. آقای اکبر شیخ، که خود دانش‌آموخته دبیرستان علوم و معارف اسلامی بود و مدیریت دبیرستان علوم و معارف اسلامی شهید مطهری زاهدان را بر عهده داشت، بر تأسیس دبیرستان در زابل تأکید داشت. به همین جهت سفری را به زابل داشتیم و در همان سفر تصمیم گرفته شد که دو مکان، یکی برای دبیرستان پسرانه و یکی برای دبیرستان دخترانه رهن و اجاره شود. آقای شیخ در مدت کوتاهی دو مکان مناسب در شهر زابل شناسایی کردند. از منابع مالی مدرسه عالی، ۱۵۰ هزار تومان برای رهن هر واحد ویلایی اختصاص یافت و دو دبیرستان در شهر زابل دایر شد. مدت‌ها بعد، دو قطعه در آن شهر تملک و دو بنای مستقل برای دو دبیرستان ساخته شد. هم‌اکنون این دو دبیرستان فعال هستند و از مراکز مهم تربیت نیروی انسانی کیفی مورد نیاز استان سیستان و بلوچستان به شمار می‌آیند.

■ تاکنون چه تعداد دانش‌آموخته از دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی شهید مطهری در کشور فارغ‌التحصیل شده‌اند؟

● در مقطع دبیرستان بیش از ۱۰ هزار دانش‌آموخته، اعم از پسر و دختر فارغ‌التحصیل شده‌اند.

■ دانش‌آموختگان در کدام دستگاه‌های کشور مشغول به کار هستند؟

● دانش‌آموختگان، متناسب با تحصیلات عالیه، مهارت‌ها و توانایی‌هایی خود، در دستگاه‌های مختلف کشور اثرگذار هستند و در جایگاه‌هایی چون عضویت هیئت‌علمی دانشگاه‌ها، قاضی محاکم قوه قضاییه، کارگزاری دستگاه‌های فرهنگی کشور، معلم آموزش و پرورش و مدرس در مدارس علمیه مشغول به فعالیت هستند.

■ آیا آن‌ها متناسب با اهداف تأسیس دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی تأثیرگذار بوده‌اند؟

● با ارزیابی شخصیت و فعالیت‌ها و مشاغل دانش‌آموختگان دوره مقدماتی مدرسه عالی شهید مطهری، به نظر می‌رسد که دوره مقدماتی مدرسه عالی، نسبتاً موفق بوده است.

■ آیا در این زمینه پژوهشی صورت گرفته است؟

● خیر، پژوهش علمی قابل‌اتکایی صورت نگرفته است.

به حمدالله اکنون
ده‌ها دبیرستان
علوم و معارف
اسلامی در سطح
کشور در فرایند
تأمین دانشجویان
آموزش عالی علوم
انسانی و اسلامی
تأثیر گذارند

با توجه به پیشینه حوزوی، چه نسبتی بین مقطع آموزش متوسطه با حوزه علمیه وجود دارد؟

همان‌طور که عرض کردم، دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی شهید مطهری، مراکز تربیت نیرو برای دانشگاه‌های حوزوی، دانشگاه‌ها و حوزه علمیه هستند. برخی از دانش‌آموختگان مقطع دوم آموزش متوسطه، به حوزه‌های علمیه قم و خراسان راه می‌یابند. برخی جذب دانشگاه‌های حوزوی مانند مدرسه عالی و دانشگاه شهید مطهری، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، دانشگاه امام صادق و مانند آن می‌شوند. دانش‌آموختگانی که مایل هستند سطوح حوزه را طی کنند، می‌توانند با شرکت در امتحانات ارتقایی، تحصیلات حوزوی خود را در پایه‌های بالاتر ادامه دهند. به یاد دارم زمانی که مسئولیت معاونت آموزش مدرسه عالی را بر عهده داشتیم، با حوزه علمیه قم گفتگو کردیم و نتیجه آن، صدور مجوز برگزاری امتحانات ارتقایی برای دانش‌آموختگان دبیرستان علوم و معارف اسلامی شهید مطهری بود.

به نظر می‌رسد رشته علوم و معارف اسلامی، به‌عنوان یکی از مهم‌ترین بسترهای تأمین نیروی انسانی مستعد برای دانشگاه‌ها و حوزه‌ها تبدیل شده است.

بله همین‌طور است، به‌حمدالله اکنون ده‌ها دبیرستان علوم و معارف اسلامی در سطح کشور اعم از دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی شهید مطهری و دیگر نهادها مانند دبیرستان هدی، وابسته به جامعه‌الزهراء، دبیرستان‌های علوم معارف اسلامی صدرا، وابسته به سازمان تبلیغات اسلامی و دبیرستان‌های غیرانتفاعی علوم و معارف اسلامی و دبیرستان‌های غیرانتفاعی علوم و معارف اسلامی مانند دبیرستان ثامن الائمه در تهران وابسته به موسسه ثامن‌الائمه، در فرایند تأمین دانشجویان آموزش عالی علوم انسانی و اسلامی تأثیر گذارند. یادم می‌آید در جلسه‌ای در دانشگاه امام صادق (علیه‌السلام)، به آیت‌الله مهدوی کنی عرض کردم: یکی از علت‌های موفقیت شما در تربیت نیروی انسانی، دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی شهید مطهری است، آن‌ها در سطح کشور نیروی مورد نیاز شما و دیگر دانشگاه‌های حوزوی و اسلامی را تأمین می‌کنند، و ایشان نیز تصدیق کردند.

جایگاه مدرسه عالی شهید مطهری در رابطه با رشته معارف اسلامی و دبیرستان‌های این رشته را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

مدرسه عالی شهید مطهری، مؤسس این رشته در آموزش و پرورش است و به‌جهت اهتمام در طراحی راهنمای درسی و مشارکت فعال و مؤثر در فرایند تألیف متون درسی و اجرای کیفی رشته، نهاد مرجع و پیشرو تلقی می‌گردد. وزارت آموزش و پرورش و دبیرستان‌های معارف اسلامی وابسته به دیگر مراکز علمی و دینی یا غیرانتفاعی برای مدرسه عالی، در زمینه رشته علوم و معارف اسلامی مرجعیت قائل هستند.

به نظر شما مهم‌ترین شاخصه دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی شهید مطهری چیست؟

تصور می‌کنم مهم‌ترین شاخصه این دبیرستان‌ها، بعد از تلفیقی بودن از علوم اسلامی و انسانی، اهتمام به قرآن اعم از قرائت، حفظ و ترجمه است. به یاد دارم در دبیرستان علوم و معارف اسلامی شهید مطهری دخترانه شیراز، زمانی که مسئولیت آموزش متوسطه را به‌عهده داشتیم، بیش از ده نفر در این دبیرستان حافظ کل قرآن بودند. دانش‌آموزان حافظ قرآن به زیارت قبر حضرت اباعبدالله‌الحسین (ع) نائل آمدند. به جهت تأکید مقام معظم رهبری بر گنجاندن برنامه‌های قرآنی در فعالیت‌های آموزشی و فرهنگی دبیرستان، آنها حافظ قرآن بودن خود را مدیون توصیه‌های ایشان می‌دانستند. لذا عبا‌ی فاخری را خریده و به ضریح حضرت اباعبدالله متبرک کرده و به‌عنوان هدیه برای مقام معظم رهبری آوردند و آن را برای من فرستادند؛ من آن عبا را به آیت‌الله محمد امامی‌کاشانی (ره) دادم تا در جلسه شورای استفتاء رهبری، که معمولاً شب پنج‌شنبه تشکیل می‌شد تقدیم ایشان نمایند. تصور می‌کنم مهم‌ترین شاخصه دبیرستان‌های مذکور، اهتمام به کتاب الهی است. مسابقات سالانه حفظ، قرائت و ترجمه قرآن بین دانش‌آموزان علوم و معارف اسلامی شهید مطهری معمولاً در مشهد مقدس برگزار می‌شود.

آیا همه دبیرستان‌های علوم و معارف اسلامی روزانه هستند؟

خیر، دو واحد آموزشی به صورت شبانه‌روزی نیز فعالیت می‌کنند. با توجه به موقعیت عشایری و با عنایت به احاطه رهبری به برنامه‌ها و ظرفیت آموزشی و تربیتی رشته به جهت تحصیل سه تن از فرزندان ایشان در یک رشته، دستور دادند که دبیرستان شبانه‌روزی شهید مطهری در خرم‌آباد و شهرستان یاسوج تأسیس شود. این دو دبیرستان شبانه‌روزی از سال ۱۳۷۰ تأسیس شده‌اند و هم‌چنان اداره می‌شوند. همچنین دفتر ایشان عمده هزینه‌های تعلیم و تربیت فرزندان عشایر در این دو دبیرستان را تأمین می‌کنند.

جناب نقی‌بی از وقتی که به این مصاحبه اختصاص دادید سپاسگزاریم.

منابع

۱. آجمیان، هایک. مدرسه ارامنه آرامیان تبریز (به مناسبت اختتام صدمین سال تأسیس دبستان صبا) ۱۹۴۶م
۲. امید، حسین. تاریخ فرهنگ آذربایجان، تبریز، اداره فرهنگ آذربایجان شرقی، ۱۳۳۴-۱۳۳۲، (ج ۲)
۳. پیغون، محمد. فرهنگ آذربایجانی-فارسی، تهران، دانش‌پا، ۱۳۶۱
۴. صفری، بابا. اردبیل در گذرگاه تاریخ، تهران، ناشر: نویسنده، ۱۳۶۲، (ج ۳)
۵. منظوری خامنه، عبدالکریم. مدرسه رایگان معرفت در آینه تاریخ، تهران، جمعیت خیریه خامنه، ۱۳۶۸
۶. منظوری خامنه‌ای، عبدالکریم. «مدرسه معرفت خامنه‌ای»، وارلیق، س ۱۳۶۰، ش ۶-۵

۱. برای اطلاع بیشتر از منابع به کتاب «مدارس جدید در دوره قاجاریه» تألیف آقای دکتر اقبال قاسمی پویا مراجعه کنید.